

КОНСТРУЮВАННЯ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

С.Б. Кузікова

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології,

Б.О. Кузіков

аспірант Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

У статті розглядається авторський підхід до розробки діагностичного інструментарію вивчення особливостей саморозвитку особистості. Аналізуються змістові компоненти (психологічні ресурси) особистісного саморозвитку. Наводиться розроблена діагностична методика ДХСО. Описується процедура перевірки валідності і надійності, а також стандартизації результатів.

Ключові слова: особистісний саморозвиток, психологічні ресурси саморозвитку.

Умовою успішної самореалізації людини в сучасному суспільстві є її активне включення в процес власної життєтворчості. З огляду на це, великої цінності набуває вивчення феноменів самоактивності і саморозвитку особистості та пошук ефективних шляхів управління ними.

Впродовж життя людина змінюється постійно – зі зміною життєвих обставин, значущих осіб, віку, соціального статусу. Як правило, це відбувається не завжди усвідомлено. Проте саме усвідомлення особистістю своїх потенційних можливостей (психологічних ресурсів) і вміння керувати їх реалізацією робить людину активним творцем свого життя, суб'єктом особистісного саморозвитку (К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, А.В. Брушлинський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, М.В. Савчин, Т.М. Титаренко).

Завданням нашого дослідження була розробка діагностичного інструментарію вивчення особливостей саморозвитку особистості як актуалізованого, усвідомленого і керованого процесу особистісних змін.

Складність створення вимірювального інструментарію особистісного саморозвитку пояснюється об'єктивними обставинами. З теоретичного та емпіричного аналізу феномену стає зрозумілим, що саморозвиток – це складний, нелінійний, багатоплановий процес, який має свою динаміку (піки і спади), індивідуальну спрямованість, мотиви, способи, суб'єктивні та об'єктивні результати. Ситуація ускладнюється тим, що саморозвиток неможливо охарактеризувати однозначно. Дослідники виокремлюють різні форми саморозвитку, послідовність дії яких теж важко встановити (М.Й. Боришевський, І.С. Булах, Л.О. Коростильова, В.Г. Маралов, В.І. Слободчиков). Це самовираження, самоствердження, самовдосконалення, самореаліза-

ція, самоактуалізація тощо. Названі прояви психічного життя людини об'єднує те, що всі вони самодетерміновані і відображають різні аспекти саморуку, самотворення, самозмінювання особистості. Будучи імпліцитно поєднані, вони виражають сутність саморозвитку особистості.

Викладене пояснює складність верифікації феномену особистісного саморозвитку за допомогою традиційних для класичної психології методів вимірювання. Аналіз існуючого арсеналу діагностичних засобів, застосовуваних з метою вивчення саморозвитку особистості, показав, що фактично вони виявляють рівень одного з видів саморозвитку - самовдосконалення (причому частіше в сфері конкретної професійної діяльності) або рівень загальної освіченості, що не є тотожним особистісному саморозвитку в цілісному розумінні. Це, наприклад, такі діагностичні методики: «Рефлексія на саморозвиток» Л.М. Бережної, «Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку» Н.П. Фетіскіна, «Діагностика реалізації потреби в саморозвитку» В.Г. Маралова [8].

Проте нас цікавило вивчення саморозвитку особистості як цілісного, системного утворення, що відтворює процес постійного ускладнення внутрішнього світу людини, який корелює з динамічними змінами в образі світу.

Враховуючи складність і різноплановість процесу особистісного саморозвитку, для вирішення дослідницьких завдань ми скористалися положеннями синергетики. Синергетика є науковою спробою пояснення природи складного, принципів його організації і еволюції [1]. Спираючись на ідеї системно-синергетичного підходу і наукові дослідження психологів екзистенційно-гуманістичного спрямування (оскільки саме в ньому знаходимо найбільш повну розробку досліджуваної проблеми), ми спробували розкрити змістову сутність феномену особистісного саморозвитку для подальшого

його вивчення як емпіричного факту. З цією метою ми здійснили спробу систематизувати, структурувати внутрішній простір даного поняття і за допомогою теоретичного та емпіричного дослідження феномену саморозвитку виділити його змістові структурні складові.

Системно-синергетичний підхід дозволяє не враховувати все різноманіття елементів, з яких складається система, але виділяти головні на даний момент самоорганізації системи, так звані параметри порядку. У системно-синергетичному підході параметрами порядку позначають елементи, які є незалежними змінними, проте визначають зміст поведінки системи, оскільки «диригують поведінкою множини елементів нижчого рівня» [1, 95]. З позиції системно-синергетичного підходу немає потреби відстежувати всю історію розвитку особистості як системи та її детерміновані зв'язки і стосунки. Достатньо виявити внутрішні і зовнішні ресурси формування й розвитку тієї чи іншої системної якості, виникнення якої буде визначати у той самий час потенційні можливості розвитку особистості.

Теоретичний та емпіричний структурно-змістовий аналіз феномену особистісного саморозвитку [4, 5] дозволив виділити його змістові компоненти (структурні складові системи) і з'ясувати закономірності актуалізації саморозвитку. Їх можна розглядати як чинники, що гіпотетично визначають специфіку особистісного саморозвитку та становлення суб'єкта саморозвитку, тобто як психологічні ресурси особистісного саморозвитку – актуалізованого, усвідомленого і керованого процесу особистісних змін.

Як психологічні ресурси саморозвитку (структурні складові цілісної системи особистісного саморозвитку) ми визначили: потребу в саморозвитку як його джерело і детермінант; умови, які забезпечать його успішність; механізми як функціональні засоби його здійснення. Розкриємо їх сутність.

Потреба (потенціал) в саморозвитку визначається актуалізованістю характеристик саморозвитку (самоактивність, життєдіяльність, рівень розвитку самосвідомості). Вона забезпечується базовим рівнем особистісного саморозвитку (зона актуального розвитку), а також насиченістю життя особистості (зона найближчого розвитку) і виникає при зміні змістової структури індивідуальної свідомості та трансформації смислових утворень.

Психологічними умовами, що забезпечують успішність саморозвитку, ми вважаємо: зріле Я особистості (що має такі характеристики, як автономність, самоідентичність, інтернальність), наявність усвідомленої мети самоздійснення як орієнтира саморозвитку та активної життєвої стратегії.

Механізмами як функціональними засобами саморозвитку, з нашої точки зору, виступають рефлексія, саморегуляція та зворотний зв'язок.

Теоретичні дослідження існуючих психологічних концепцій саморозвитку особистості дозволяють стверджувати, що психологічні ресурси як сукупність можливостей розвитку вже існують у психологічній реальності людини, але для здійснення прогресивного особистісного саморозвитку потрібна їхня актуалізація і виникнення між ними певних функціональних зв'язків. Метою розробленої нами діагностичної методики «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості - ДХСО» є визначення рівня актуалізації психологічних ресурсів (структурних складових системи) саморозвитку особистості як прогресивного, усвідомленого і керованого процесу особистісних змін, особистісного зростання.

Твердження діагностичної методики формулювалися на основі змістової характеристики процесу саморозвитку та виокремлення його чинників. В інструкції респондентам пропонувалося визначити ступінь відповідності твердження власному внутрішньому світу, оцінивши її від одного до п'яти балів. Після першої і другої апробації опитувальника формулювання тверджень уточнювались або змінювались. В остаточному варіанті діагностична методика набула такого вигляду: 1) Я прагну вивчити і зрозуміти себе; 2) Я постійно займаюся самовдосконаленням; 3) Наявні життєві труднощі стимулюють мою активність; 4) В житті я визначився з близькими і далекими цілями; 5) Мені не вдається повною мірою використовувати свої сили і здібності; 6) Мене цікавить мій внутрішній світ і внутрішній світ інших людей; 7) Мені подобається займатися справами, які вимагають від мене максимального напруження й зусиль; 8) Я систематично аналізую і коригую свої почуття, думки, вчинки; 9) Мене ображає, коли люди ставляться до мене не так, як я хотів би; 10) Я часто відчуваю незадоволеність ступенем своєї самореалізації; 11) Мені важливо знати як інші люди сприймають мене; 12) Я вірю у свої потенційні можливості і прагну до їх максимальної реалізації; 13) Я не помічаю, щоб у ході життя я змінювався і ставав іншим; 14) Моє життя наповнене цікавими справами; 15) В своєму житті я намагаюсь керуватися ідеалами істини, добра, краси; 16) Я поки повністю не усвідомив свої потреби і цілі; 17) Я прагну постійно підвищувати рівень майстерності та компетентності; 18) Для мене неважлива думка інших про мене і життя в цілому; 19) Я керую своїм професійним розвитком і отримую позитивні результати; 20) В моєму житті було мало цікавих зустрічей, захоплень, подій, пригод; 21) Для мене важливо зрозуміти сенс свого існування; 22) Якщо я зробив помилку, я її ретельно аналізую і перебудовуюсь; 23) Зрос-

таюча відповідальність і складність життєвих завдань лякають мене; 24) Важливий для мене факт (подія, фільм, книга) я обдумую (приміряю до себе), обговорюю зі значущими іншими; 25) Я отримую задоволення від пізнання і освоєння нового; 26) В мене не виходить повністю управляти своїми емоціями, почуттями, поведінкою; 27) Я вважаю, що нерозумно витратити час на читання і роздуми; 28) Я не прагну бути відкритою людиною; 29) Я вважаю, що життя має бути насиченим та продуктивним; 30) Я настільки зайнятий справами, що не залишається часу для власного розвитку.

Виходячи з теоретичних припущень, твердження опитувальника були розподілені за трьома шкалами (кластерами). За результатами факторного аналізу розподіл питань набув остаточного вигляду. Опишемо сутнісні характеристики шкал методики.

Потреба у саморозвитку (5, 6, 13, 14, 20, 26, 27, 28, 29, 30). Зміст шкали становить потреба в самовдосконаленні, особистісному зростанні, усвідомленому самотворенні, відкритість, інтерес до навколишнього, внутрішнього світу свого та інших людей, повнота і насиченість життя, потреба в експансії – розширенні світу, оволодінні ним.

Умови саморозвитку (2, 3, 4, 7, 12, 16, 17, 19, 23, 25). Зміст шкали становить автономність, позитивне самосприйняття, сила, зрілість Я, визначеність у цілях, активні життєві стратегії (пошукова активність, самовдосконалення), сприйнятливність (толерантність) до нового.

Механізми (функціональні засоби) саморозвитку (1, 8, 9, 10, 11, 15, 18, 21, 22, 24). Зміст шкали становить самопізнання (прагнення до автентичності), самоаналіз (рефлексія), усвідомлення розбіжності між реальним і бажаним Я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції і самотворення.

Для перевірки валідності та стандартизації результатів методики було опитано 365 осіб СумДУ і СумДПУ, серед них 153 студенти 1–4 курсів денної форми навчання, 86 студентів першого курсу (вік 18-21 років) заочної форми навчання. Okремо слід виділити дві групи респондентів. Першу (група А) склали аспіранти першого року навчання (35 осіб) та студенти дистанційної форми навчання (50 осіб). Участь в експерименті студентів дистанційної форми навчання зумовлювалася винятково їх ініціативою, пізнавальною активністю і внутрішньою вмотивованістю, що й дозволило включити їх до групи А. Навпаки, другу групу (групу Б) становили студенти четвертого курсу денної форми навчання (41 особа) з низьким рівнем успішності і відсутністю внутрішньої мотивації як до навчання, так і до будь-якого іншого виду дія-

льності (дифузія ідентичності, стагнація саморозвитку). У ході дослідження передбачалося, що середній рівень актуалізації ресурсів саморозвитку представників першої групи вищій, а другої – нижчий, ніж в основного контингенту досліджуваних.

Дані, отримані в результаті проведення опитування, були оброблені за допомогою факторного аналізу методом головних компонент з подальшим «варімакс»-обертанням. Аналіз графіка розподілу власних значень факторів дозволив припустити наявність трьох основних факторів, після чого ротації піддавалося трифакторне рішення. Згідно з даними Р.Kline, значущими навантаженнями пунктів опитувальника за факторами є рівні навантаження або такі, що переважають 30 % [3]. Всі пункти методики задовольняють цим вимогам. Змістовий аналіз опитувальника показав, що пункти, навантажені першим фактором, можна об'єднати в шкалу «умови саморозвитку», другим – «механізми саморозвитку», третім – «потреба в саморозвитку». Результати факторного аналізу наведені в табл. 1.

Отримані в результаті факторного аналізу шкали містять по 10 пунктів опитувальника. Результати, отримані за кожною із шкал і за інтегральною шкалою згідно з критерієм згоди Колмогорова-Смирнова, відповідають нормальному розподілу на рівні значущості 1% [2].

Використання факторного аналізу дозволило уточнити змістову характеристику шкал методики і перерозподілити твердження між шкалами. Так, наприклад, твердження «Мені не вдається повною мірою використовувати свої сили і здібності» (№ 5) і «В мене не виходить управляти своїми емоціями, почуттями, поведінкою» (№ 26) були спочатку віднесені відповідно до шкали «Умови саморозвитку» (№ 5) як показник невпевненості в собі, низької диференційованості образу Я, недостатнього розвитку довільності і до шкали «Механізми саморозвитку» (№ 26) як показник низького рівня саморегуляції. За результатами факторного аналізу зазначені твердження були переміщені до шкали «Потреба в саморозвитку». У бесіді з респондентами було з'ясовано, що більшість з них не принижують свої здібності, а просто не бачать перспектив їх розвитку, не мають мети і потреби цілеспрямованої роботи над собою. А у разі низьких показників саморегуляції взагалі не усвідомлюють лабільності і залежності від зовнішніх факторів своїх емоційних станів, неадекватності поведінки, тобто знову ж таки не мають потреби в усвідомленому самотворенні, саморозвитку.

Таблиця 1

**Матриця факторного навантаження опитувальника ДХСО за трьома факторами
(навантаження менші 0,3 не наведені)**

№	Фактор			№	Фактор		
	1	2	3		1	2	3
1	0,35	0,46		16	0,32		
2	0,56			17	0,63		
3	0,50			18		0,32	
4	0,57			19	0,71		
5			0,43	20			0,59
6			0,51	21		0,59	
7	0,52			22	0,39	0,46	
8	0,31	0,40		23	0,44	-0,31	0,39
9		0,44		24		0,53	
10		0,44	-0,31	25	0,37		
11		0,55		26			0,38
12	0,67			27			0,52
13			0,52	28			0,40
14	0,35		0,51	29			0,35
15		0,45		30			0,40

Ще один приклад. Твердження № 14 і № 20, спрямовані на з'ясування ступеня насиченості й різноманітності життя респондентів, спочатку були віднесені до шкали «Умови саморозвитку». За нашим припущенням, насиченість життя особистості має створювати умови для її розвитку (зона найближчого розвитку), спонукати, вести розвиток за собою. За результатами факторного аналізу наведені твердження потрапили до шкали «Потреба в саморозвитку». Тепер це видається очевидним. Насиченим і цікавим життя робить сама людина, вихо-

дючи зі своїх потреб в активності, експансії, самореалізації. Висока потреба в активному, продуктивному житті саме і є характеристикою людини як суб'єкта життєдіяльності і особистісного саморозвитку.

Надійність опитувальника ДХСО визначалася за двома класичними показниками: надійність за узгодженістю пунктів і реєстрова надійність. Надійність за узгодженістю пунктів визначена за допомогою значення альфа Кронбаха [3]. Обчислені значення наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Значення α Кронбаха для шкал тесту

	Потреба в саморозвитку	Умови саморозвитку	Механізми саморозвитку	Загальний показник
α	0,48	0,72	0,61	0,7

Дані таблиці свідчать про високий рівень надійності показника α (загальний показник), про достатній рівень надійності показників α (умови саморозвитку) і α (механізми саморозвитку), а показник надійності α (потреба в саморозвитку) викликає сумніви. Подальша перевірка статистичної значущості коефіцієнтів за формулою Дж. Кітса [7] показала значущість на 1-процентному рівні.

Реєстрова надійність обчислювалася з

використанням коефіцієнта кореляції r Спірмена через п'ять тижнів на групі з 80 осіб. Обчислені значення наведені в табл. 3.

Далі був обчислений коефіцієнт дискримінативності δ Фергюсона [3]. Отримані значення (табл. 4) перевищують достатне — 0,9.

Результати стандартизації методики, проведеної на групі з 365 осіб, наведено в табл. 5.

Таблиця 3

Реєстрова надійність шкал та загального показника

	Потреба в саморозвитку	Умови саморозвитку	Механізми саморозвитку	Загальний показник
r	0,71	0,75	0,81	0,76

Таблиця 4

Значення δ Фергюсона для шкал тесту

	Потреба в саморозвитку	Умови саморозвитку	Механізми саморозвитку	Загальний показник
δ	0,96	0,95	0,97	0,98

Таблиця 5

Границі інтервалів низького, середнього і високого рівнів для шкал тесту

Шкали	рівень	низький	середній	високий
Загальний показник		< 101	101-118	>118
Потреба в саморозвитку		< 34	34-40	>40
Умови саморозвитку		< 34	34-39	>39
Механізми саморозвитку		< 34	34-41	>41

Проведення перевірки тесту за критерієм конструктивної валідності не видається можливим через відсутність професійних тестів, спрямованих на вимірювання визначених показників.

Методика ДХСО була перевірена за критерієм емпіричної валідності з використанням методу контрастних груп. Як випробувані з орієнтовно нижчим, ніж середній, рівнем актуалізації ресурсів саморозвитку була взята група Б (слабомотивовані студенти). Як випробувані з орієнтовно більш високим, ніж середній, рівнем актуалізації ресурсів саморозвитку розглядалася група А (аспіранти першого року навчання та студенти дистанційної форми навчання). Результати всіх досліджених груп наведені в табл. 6 і відображені на рис. 1.

За допомогою Т-критерію для незалежних вибірок [6] було підтверджено значущість відмінності між середніми показниками для основного контингенту і групою аспірантів (рівень

значущості 99 %), групою Б (рівень значущості 99 %) і групою студентів дистанційного навчання (рівень значущості 95 %). Більш низький рівень значущості для групи студентів дистанційного навчання пов'язаний із високою неоднорідністю цієї групи і може бути підвищений шляхом попередньої стратифікації даних.

Таким чином, нами була перевірена можливість використання розробленої методики ДХСО для вивчення особливостей саморозвитку особистості як актуалізованого, усвідомленого і керованого процесу особистісних змін. Отримані за методикою дані дозволяють виявити стан психологічних ресурсів саморозвитку особистості, актуалізація яких (а інколи і формування) сприятиме становленню суб'єкта особистісного саморозвитку.

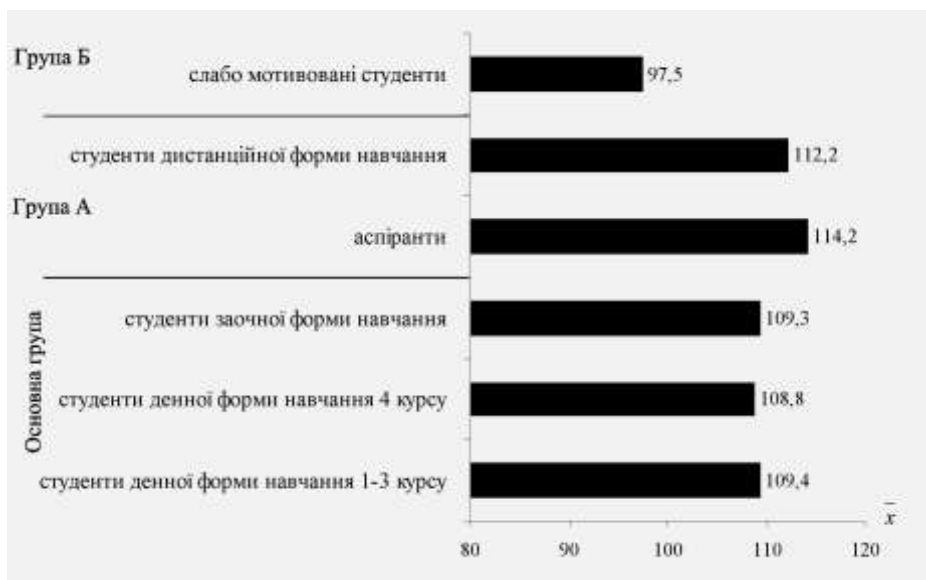

Рисунок 1. Середнє значення рівня актуалізації ресурсів саморозвитку в досліджених групах

**Розподіл контингенту опитаних груп за рівнями актуалізації
ресурсів саморозвитку**

Група	Кількість респондентів	Показник			— x	δ
		рівень	%	абсолютне значення		
основна група	студенти денної форми навчання 1-3 курсу	низький	28	13	109,4	10,1
		середній	38	18		
		високий	34	16		
	студенти денної форми навчання 4 курсу	низький	27	25	108,8	10,7
		середній	56	63		
		високий	17	18		
	студенти заочної форми навчання	низький	14	11	109,3	7,7
		середній	70	61		
		високий	16	14		
Всього в основній групі	низький	25	60	108,9	10,66	
	середній	52	124			
	високий	23	55			
Група А	аспіранти	низький	11	4	114,2	11,5
		середній	54	19		
		високий	35	12		
	студенти дистанційної форми навчання	низький	22	11	112,2	12,4
		середній	42	21		
		високий	36	18		
Група Б	слабо мотивовані студенти	низький	39	16	97,5	8,9
		середній	61	25		
		високий	0	0		

ЛІТЕРАТУРА

1. Аршинов В.И., Буданов В.Г. Синергетика постижения сложного / В.И.Аршинов, В.Г.Буданов // Синергетика и психология: Тексты. Вып. 3: Когнитивные процессы / Под ред. В.И. Аршинова, И.Н. Трофимовой, В.М. Шиндяпина. – М.: Когито-Центр, 2004. – С. 82-127.
2. Ермолаев О.Ю. Математическая статистика для психологов: Учебник: Учеб.-метод. пособие / О.Ю. Ермолаев; Рос. акад. образования. Моск. психол.-соц. ин-т. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т : Флинта, 2002. – 335 с.
3. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов / П.Клайн. – Киев, 1994. – 228 с.
4. Кузікова С.Б. Дослідження феномену саморозвитку особистості в юнацькому віці: концептуальні засади / С.Б.Кузікова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Теоретичні і практичні проблеми психології. Збірник наукових праць. №2 (22) 2009. – Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2009. – С. 94-102.
5. Кузікова С.Б. Психологічні аспекти усвідомленої самозміни та саморозвитку особистості в

- юнацькому віці / С.Б.Кузікова // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Видавництво «Плай» ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. – Вип. 14. Ч.1. – С. 246-256.
6. *Мельников В.М., Ямпольский Л.Т.* Введение в экспериментальную психологию / В.М.Мельников, Л.Т.Ямпольский. – М.: Просвещение, 1985. – 319 с.
  7. *Общая психодиагностика* / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 303 с.
  8. *Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М.* Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П.Фетискин, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

Стаття надійшла до редакції 29.06.2010 р.